

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ЧОВЕКА, ИЗ УГЛА ЈЕДНОГ ПРАВНИКА

Есеј

Слободан Р. Мартиновић

Основна школа „Дуле Караклајић“ у Лазаревцу, Србија
sloba1965@gmail.com

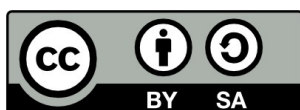
Природно и државно стање човеково

Нема сумње да људска историја може бити и јесте предмет науке, али за вредносну оцену људске историје наука може само дати чињенични материјал. Наука може, па и то не на сасвим поуздан начин, одговорити на питање *шта се десило*, можда и на питање *како се и зашто* десило, али она не може дати одговор на питање да ли је нешто *треба*ло да се деси. То је вредносно питање, а на таква питања свако људско биће има право на сопствени одговор.

Од изласка из природног стања и настанка државе и права до данас човечанство је прешло пут који тешко може бити сасвим тачно и свеобухватно оцењен. На путу на који је човек ступио изласком из природног стања¹ наилазимо и на мноштво прелазних облика – творевина које имају неке елементе државе, али им други елементи недостају, при чему најчешће недостаје њихова везаност правом или заштита вредности чије би остваривање омогућавало *признање* државне власти, а не тек пуко владање уз помоћ средстава принуде.

Историја човечанства великим делом се исцрпљује у историји правног субјективитета. У вези с правним субјективитетом, његовим признавањем или непризнавањем, обимом, заштитом и престанком, посебно уско су повезани најужаснији догађаји у људској историји. Ако би и прејака била оцена да је историја човечанства историја злочина, потпуно порицање такве оцене било би још мање утемељено. Довољно је и без нарочите пажње прочитати

¹ Да не буде забуне, и природно стање човеково јесте друштвено стање. Само је то стање без државе и права, стање у којем су се односи уређивали другим друштвеним правилима, али никако стање неуређено и без правила.

било које историографско дело да се уверимо у тачност такве тврдње.² При томе су организатори и извршиоци највећих злочина биле управо државе.

Човекова историја као најбољи од свих мојих развоја

Имајући претходно речено на уму, настаје проблем објашњења чињенице да су многи мислиоци с одушевљењем претпостављали државно стање човековом природном стању? Неуверљива би била претпоставка да њима нису били познати услови у којима живи већина становништва, тако да тај разлог треба одбацити. Мањина је (а они су, по правилу, тој мањини и припадали) и у њихово доба живела прилично угодно, али ниједан од њих не каже да је грађанско стање прихватљиво само за мањину. Остаје као вероватно објашњење да грађанско стање још није потпуно остварено и отуда невоље у којима живи већина становништва; те невоље су нужне и пролазне пошто ће допринети да у будућности грађанско стање буде потпуно остварено, а тада ће ситуација за све бити далеко повољнија.

До оваквог става заиста се може доћи анализом идеја мрзитеља природног, предржавног стања човековог. То је најјасније код Канта (Immanuel Kant) – сетимо се његове идеје да се властитим кретањем зла успоставља и учвршћује добро – али та идеја није страна ни другим мислиоцима модерног доба.

Посматрању човекове историје као прогресивног кретања иманентно је схватање да је у том кретању сваки стадијум, без обзира на то колико је испуњен патњама великог броја људских бића, оправдан још горим стањем на претходном стадијуму и очекивањем још бољег стања на следећем стадијуму у односу на постојећи.

Вери у прогрес у људској историји снажно је допринео развој природних наука и технике у модерном

добу. У модерном добу долази и до коначног раскида с контемплативним ставом према природи. То је време настајања „грађанских друштава“ у којима је тржиште са својим потребама и законитостима приморало људе да природу схватају *ипраиматички*. Све до модерног доба, објективан поредак ствари, схваћен као природа или бог, или као универзални онтолошки поредак, били су у средишту пажње. Победом идеје мислећег субјекта (*ego cogitans*) човек се више не схвата као биће које се пасивно односи према том поретку: разум или ум његово су иманентно својство, а својом слободном вољом и аутономном делатношћу он се ослобађа од природе и трансцендентне воље бојје. Према речима Фирентинца Марсилија Фичина (Marsilio Ficino, XV век), човек је *deus in terris*.³ У тако промењеној ситуацији и стара врлина мудрољубља (*φιλοσοφία*) бива замењена жељом за славом, честољубљем (*φιλοτιμία*).⁴

Френсис Бекон (Francis Bacon) разликује три врсте честољубља:

„Код прве, људи желе да повећају сопствену моћ у домовини; та је врста обична и неплеменита. Другу врсту честољубља сачињава тежња да се моћ и господство домовине прошире на људски род; та врста има већу вредност, али и веће жудње. Али ко хоће да моћ и господство људско обнови и прошири чак на природу, онда је та врста честољубља (ако се тако може назвати) без сумње здравија и узвишенија него све друге. Но господство људско на стварима заснива се само на вештинама и наукама. Природи, наиме, можемо заповедати само ако је слушамо.“⁵

Из таквог схватања произашла је и сврха модерне физике, која је, „удружена са ‘изумима’ па и као сама основа техничких изума, имала да буде средство којим ће се постизати *људска моћ и људско ђосјодство над ђприродом*. Начин да се то постигне био је јасно

2 „Сва наша људска историја личи на тренутак кад човек подигне овећи камен, који је дотле годинама лежао углављен доњом страном у влажну земљу и полагао све дубље тонуо у њу. Тада нам се на сунчаној светлости открије читав један изненађен и уплашен свет ларви, црва и дубица који врви, мили, или се још дубље укопава у земљу. (...)“

„Замислите то у великим димензијама настањеног света и у трајању више десетина столећа – и ви имате пред собом скраћену и симболичну слику човекове судбине и људског друштва. Откривени смо и доспели под млаз неиздржљиве светлости људске свести. Резултати су: узбуна, неред, страх и – спасавање“ (Иво Андрић, *Знакови ђоред ђуџа, Полиџика, Народна књиџа*, Београд 2005, стр. 98).

3 Љубомир Тадић, *Филозофиџа ђправа*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1996, стр. 53, 65; *deus in terris* – бог на земљи.

4 Бранко У. Павловић, *Филозофиџа ђприроде, Нађпријед*, Загреб 1978, стр. 50.

5 Наведено према: Бранко У. Павловић, *op. cit.*, стр. 50.

виђен – природу треба спознавати да би се над њом могло господарити⁶ – *scientia propter potentiam!*⁷

Бертранд Расел (Bertrand Russell) веру у прогрес назива једним видом либерализма који је у великој мери добио ослонац у теорији еволуције:

„Све дотле док је стање у свету дозвољавало оптимизам, либерали су поздрављали еволуцију, како из овог разлога, тако и због тога што је пружала нове аргументе против ортодоксне теологије.“⁸

Дарвинова (Charles Darwin) теорија допринела је расту угледа биологије, тако да су људи на чије је мишљење утицала наука приликом разумевања света радије примењивали биолошке него механицистичке категорије. Многи људи су из поставке да се све развија изводили закључак о постојању неког иманентог циља тог кретања, сматрајући, упркос Дарвину, да еволуција оправдава веровање у космички смисао.⁹ Кључ за научна и философска објашњења природних закона постаје концепција о организму, док се атомистичко размишљање из XVIII века почиње сматрати застарелим. Чак је и теоријска физика претрпела утицај оваквог гледишта, а у политици оно је довело до наглашавања заједнице насупрот појединцу. То је било сасвим у складу са све већом моћи државе и с

национализмом, који је Дарвинову теорију о преживљавању најспособнијих јединки могао схватити тако да преживљавају најспособнији народи.¹⁰

Расел је веома добро уочио и значај развоја науке и технике за настанак и учвршћење вере у прогрес:

„Најважнија последица машинске производње на замишљену слику света је огромно повећање свести о људској моћи. То је само убрзавање једног процеса који је почео пре почетка историје, када су људи смањили свој страх од дивљих животиња изумевши оружје, а страх од глади изумевши ратарство. Али је ово убрзање било тако велико да је створило радикално нов поглед на свет код оних који господаре моћима које је створила модерна техника. У старо доба планине и водопади били су природни феномени; данас, неко непожељно брдо може да се уклони, а пожељни водопад направи. У старо доба постојале су пустиње и плодне области; данас се може учинити да пустиња, уколико људи нађу то за сходно, процвета као ружа, док се плодне области претварају у пустиње, захваљујући недовољно научним оптимистима. У старо доба сељаци су живели као и њихови родитељи и дедови; ни сва моћ цркве није могла да искорени паганске обреде, којима је само требало навући хришћанско

6 *Ibid.*, стр. 50, 51. Од таквог схватања моћи Павловић дистанцира немачке философе.

7 „Наука (знање) ради моћи“.

8 Бертранд Расел, *Историја западне филозофије*, с енглеског превела Данира Парента, *Народна књига и Алфа*, Београд 1998, стр. 654. Интересантно је, у вези са Раселовим речима, запажање Светомира Бојанина (*Тајна школе*, Одбор за верску наставу Архиепископије београдско-карловачке, Београд 2011, стр. 55), који, говорећи о милитантним атеистима, вели:

„Они би морали да знају да је Хусерл још 1907. запазио да сама идеја о, на пример, еволуцији, јесте идеја о једном свету који је настао узајамним деловањем сасвим изненадних и непредвидивих случајности. То значи да је по тој у међувремену општеприхваћеној теорији и наш ум такође сасвим случајно такав какав је. Да је неки други чинилац у одређеном моменту, незван, налетео, и наша способност разумевања била би сасвим другачија. Идеја еволуције, као ни било који други производ случајно саздатог ума, нема никакве везе са суштином света, него само са квалитетом способности и начина сазнавања. То значи да је крајње нелогичан, а помало и изван етичких стандарда просвећеног света, захтев да се законски прихвати као апсолутно тачан став онај који је примарно, већ по себи, лишен те могућности да буде тачан.“

9 Уп.: Карл Маркс (Karl Marx), Писмо Ругеу из маја 1843. године (у књизи *Кријтика Хејела*, с немачког превели др Љубомир Тадић и др., Издавачка радна организација *Рад*, Београд 1980, стр. 192:

„Тада ће се показати да свијет већ одавно сања о предмету којег само треба бити свјестан да би га стварно посједовао. Тада ће се показати да се не ради о великој мисаоној области која одваја прошлост од будућности, него о *извршавању* мисли прошлости. Напокон ће се показати да човјечанство не започиње никакав *нов* посао, него свјесно извршава стари.“

О спремности Маркса и његових савременика да верују у напредак као у универзални закон Расел говори на стр. 710. свог наведеног дела.

10 Расел, *op. cit.*, стр. 654, 655.

рухо везивањем са локалним свецима. Данас државна власт може да пропише указом шта ће сељачка деца учити у школи, и може да преобрази менталитет ратара у току једне генерације...“¹¹

На тај начин, наставља Расел, међу онима који управљају пословима или су у вези с таквим људима, настаје и јача нова вера у моћ. То је најпре вера у моћ човека у његовим сукобима с природом. Али то је и моћ владара над људским бићима, чија веровања и тежње покушавају да контролишу научном пропагандом и, посебно, образовањем. Последица тако велике моћи јесте опадање сигурности пошто ниједна промена не изгледа немогућа. И природа и онај део људске расе који ефективно не учествује у власти посматрају се као сирови материјал који се може обликовати у складу са потребама поседника моћи. Стара схватања о границама људске моћи, од којих су најважније Бог и истина, полако нестају, а чак и онда када се изричито не негирају, она губе значај и задржавају се само на површини.¹²

Расел признаје да је немогуће рећи како ће се човечанство прилагодити таквом погледу на свет, али је уверен да је он већ изазвао огромне катастрофе и да ће у будућности изазвати и друге катастрофе. По његовом мишљењу, „Пронаћи филозофију која је у

стању да се успешно избори са људима опијеним изгледима на готово безграничну моћ, као и са апатијом оних који су лишени моћи, најхитнији је задатак нашег времена.“¹³

Пројресивизам као дозвола за злочин

Једна од невоља које настају усвајањем гледишта о људској историји као непрекидном прогресивном кретању, кретању од „нижих“ ка „вишим“ формама човековог бивствовања, јесте и то што се онда све ствари и сва сушта (бића) који стоје на путу тако схваћеног напретка могу чисте савести означити као препреке и непријатељи који треба да буду уништени, једноставно згажени и одгурнути у страну („на сметлиште историје“) ради „општег добра“, што се веома често и дешавало. То је пут ка занемаривању вредности сваког појединачног људског бића, штавише ка занемаривању вредности било које људске генерације. Из прогресивизма се заиста може извести застрашујући закључак да ниједно људско биће и ниједан људски нараштај немају вредност по себи и за себе, већ је њихова вредност једино у томе што чине топовско месо историје у рату за виши ступањ историјског развоја.

Сматрам да се никако не може доказати да је, да парафразирам познату Лајбницеу (Gottfried Wilhelm

11 *Ibid.*, стр. 655.

12 *Ibid.*, стр. 656.

13 Расел, *op. cit.*, стр. 656. Расел је био оштар критичар Хегелове (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) филозофије историје: „Долазим до једне посебне карактеристике Хегелове филозофије, која је одваја од филозофије Платона, Плотина или Спинозе. Иако је коначна реалност ванвременска, а време само илузија коју ствара наша неспособност да видимо Целину, ипак временски процес има блиске везе са чисто логичким процесом дијалектике. Светска историја се у ствари развијала кроз категорије, од Чистог Бића у Кини (о коме Хегел не зна ништа друго сем да је постојало) до Апсолутне Идеје, која изгледа да је готово сасвим, ако не и потпуно остварена у пруској држави. На основу његове сопствене метафизике, не могу да видим никаквог оправдања за схватање да светска историја понавља прелазне ступњеве развоја дијалектике, па ипак је то теза коју је он развио у *Филозофији историје*. То је била интересантна теза, која је давала јединство и смисао наизменичном смењивању људских радњи. Као и друге историјске теорије, она је, уколико је хтела да буде вероватна, захтевала извесно извртање чињеница и знатну необавештеност. Хегел је, као Маркс и Шпенглер (Spengler, Oswald) после њега, имао оба ова предуслова. Чудно је да се процес, који се представља као космички, одвија цео на нашој планети, а већи део њега у близини Средоземља. Нити постоји било какав разлог, ако је реалност ванвременска, зашто би каснији делови процеса оличавали више категорије него ранији делови – сем ако се не усвоји богохулна претпоставка да је Универзум постепено сазнавао Хегелову филозофију. „Временски процес, према Хегелу, полази од мање савршеног ка савршенијем, и у етичком и у логичком смислу. Заиста, ова два смисла за њега се стварно не разликују, пошто се логичко савршенство састоји у томе да се буде тесно повезана целина, без неправилних ивица, без независних делова, али спојена попут људског тела, или још сличније, попут разложног ума, у један организам чији су делови међусобно зависни и који сви заједно раде за један циљ; а ово такође представља етичко савршенство“ (*Ibid.*, стр. 661).

Leibniz) тврдњу,¹⁴ историјски развој људског рода био најбољи од свих могућих развоја. Тако нешто могло би се доказати само експерименталним упоређивањем свих могућих историјских кретања, што је, разуме се, немогуће. Став да се човеков развој креће узлазном линијом, од „нижих“ ка „вишим“ формама човековог бивствовања, и да је он тако *програмиран*, представља, наиме, вредносни став, ствар је вредновања човековог развоја, што значи да се не може доказати.¹⁵

Идеја о прогресивном историјском кретању, кретању ка све *бољим* формама живота, може навести на, у најмању руку, претенциозан закључак да ни данас, додуше, не живимо у најбољем од свих могућих светова, али да је наше данашње стање производ најбољег могућег историјског кретања. Верујем да би непристрасно истраживање показало да је положај заступника таквог схватања најбољи од свих могућих положаја у датим околностима.

Ми се, најзад, можемо и сложити с тврдњама да су излазак из природног стања, настанак државе и стицање правног субјективитета били нужни за освајање „виших форми човековог постојања“, али то не значи да се морамо сложити с тврдњом да је човеков историјски пут након напуштања природног стања био једино могућ и најбољи; мени се, штавише, чини да је човек, да се сликовито изразим, из природног стања изашао на погрешна врата.

Прогресивистичко схватање историје изнедрило је и човекове амбиције да природу потчини својим жељама и прохтевима. Такве амбиције нису донеле превише добра. Ма колико то било болно, разборитост нам налаже да принцип одговорности поставимо на место дивно заводљиве наде у настанак царства човечијег на земљи. То значи да се човечанство, да би избегло пакао, мора одрећи прастарог сна о рају

достигнутом уз помоћ науке и технике. Ако се данас, можда оправдано, и доводе у питање размере опасности од човекових активности којима се нарушава природна равнотежа и тврдње о свеопштој катастрофи која прети, ипак делују разумно позив на одустанак од максималистичких захтева и став да у данашње време избегавање несреће постаје важније од постизања среће, што значи да се пророчанству несреће мора посветити већа пажња него пророчанству среће.¹⁶

Постоји још једна опасност због које се „пророчанству несреће“ мора посветити дужна пажња. И ова опасност повезана је са развојем науке (или „науке“) и технике, али није у вези с неумереним „потчињавањем“ природе. Реч је о опасности да се најразличитијим врстама оружја за масовно уништење пониште животи и/или угрози здравље до сада незамисливо великог броја људи.

Коначно, било би немарно заборавити још једну, недовољно уочену, а ништа мању опасност од опасности од физичког уништења човека и живота на Земљи. То је опасност од уништења човека (и других живих врста) његовим претварањем у *нешто друго*, у оно што налажу захтеви „прогреса“, будући да је човек „застарео“. О таквој опасности је, знатно пре него што је постала реална, писао немачки мислилац Гинтер Андерс (Günther Anders).¹⁷ Атомски рат, вели овај аутор, „значи уништење живих бића укључујући човека, ‘cloning’ значи уништење *species qua species*, евен-туално, уништење *species* човек *произвођењем нових њихова*“. То може довести до последице да се човек користи као сировина за производњу нових врста, при чему питање филозофске антропологије о „човековој бити“ постаје сувишно: „Колико је било наивности у томе што се теорија еволуције сматрала за супротну позицију библијској тези о ‘слици и прилици’! Како је

14 Реч је о његовој мисли да је овај свет најбољи од свих могућих светова.

15 Тако Хобз (Thomas Hobbes), *Левијатан*, с енглеског превео др Миливоје Марковић, Градина, Ниш 1991, стр. 69, 70) вели: „Али ма шта да је предмет прохтева или жеље неког човека, он то за свој рачун назива *добрим*, предмет своје мржње или одвратности *рђавим*, предмет свога презира *ништавним* и *бездначајним*. Те речи о добром, рђавом и ништавном свагда се употребљавају у вези са лицем које их употребљава: ништа није напросто и апсолутно такво; нити постоји икакво опште правило о добром и рђавом које би се могло извући из природе самих предмета, већ то правило одређује личност човека тамо где нема државе, а у држави личност представника државе; или га одређује посредник или судија кога су споразумно поставили људи што се у нечем не слажу, да би његов изрек примили као правило на основу кога ће се њихов спор решити.“

16 Ханс Јонас (Hans Jonas), *Принцип одговорности*, с немачког превео Слободан Новаков, *Свјетлост*, Сарајево 1990, стр. 52.

17 *Застарелост човека*, с немачког превела Олга Кострешевећ, *Нолић*, Београд 1985, стр. 24-26.

безазлен и хуман био дарвинизам кад је ‘нељудскост’ пренео само у човекову предисторију, у поређењу с манипулацијом генима, која би могла да произведе *ио нељудско*, и то прављењем бића која би била ‘*слике и ирилике*’ или копије *иийова йожељних из йолийичких, економских или шехничких разлоја!*“

Генетским инжењерингом, дакле, може постати остварива идеја о стварању нових живих врста. Посебно застрашујућа при томе изгледа могућност да се од „сировине човек“ направе нова људсколика или мајмунолика бића за најразличитије сврхе. Али чак и ако „производи који би се покушали направити не би били бића нижа од људи, него ‘надљудска’ (оно, што технички стручњаци замишљају као ‘надљудско’, као супермену налик), кад би се, дакле, начинила, на пример, ‘creative beings’ (вербални идеал у земљама шаблонизације), музички или математички генији, ни тада светогрђе над човеком не би било мање него кад би се остварила жељена слика некаквог полумајмунског опслужитеља машина.“

Од наведених опасности заштита може бити само развијање човековог осећања за меру и границу, осећања које је прогресивизам значајно ослабио. А о значају познавања границе у задовољавању потреба и рђавим последицама непознавања те границе говорио је већ Платон.¹⁸ У вези с тим је и његово разликовање између потребних и непотребних жеља.¹⁹ Несагледиве последице човечанству прете на свим пољима уколико занемари опомене мудрих Хелена: „Најбоља је мера“, „Мрзи обест и охолост“, „Држи се границе“...

Завршна реч

Постоји више теорија о томе зашто је и како човек напустио своје природно стање и зашто су и како створене прве (пра)државе. Велико је питање да ли

се то десило ради обезбеђења опстанка, односно ради задовољења неких основних човекових потреба. Уосталом, ни човек данашњице многе ствари уопште не ради ради опстанка. Још је Аристотел тврдио да највеће неправде људи не чине због потреба, већ због жеље да превазиђу друге; нико не постаје тиранин зато што му је хладно.²⁰

Анализа, *sine ira et studio*, историјског развоја правног субјективитета и активности човека као правног субјекта, али и субјекта уопште, које се, не без разлога, упоређују са играњем улога на позоришној сцени, показује следеће:

Позорница на којој се одиграва представа у којој учествују људи као правни субјекти у данашњим мање-више уређеним државама драстично се променила у односу на позорницу природног стања, раних (пра) држава, али и развијених држава XIX и XX века.

Улоге актера на тој сцени, благодарећи напредку науке и технике, а посебно медицине, све дуже трају, али су и захтевније, компликованије, а можда и мучније.

Техничка опремљеност сцене тумачима ликова понекад помаже да боље одиграју своју улогу, али их често чини збуњенима или депримиранима.

Обраћање непристрасном трећем, назовимо га неком врстом редитеља који разрешава сукобе око начина играња улога, на данашњој правној сцени много је поузданије и приступачније, али су много веће и опасности да се читава сцена уруши или да делови или чак читав глумачки ансамбл буду замењени новим, досад непознатим актерима.

И као да и данашњи људи, попут гледалаца и глумаца у античкој трагедији, очекују да се појави неки *deus ex machina*, чија ће моћ разрешити трагични заплет.

18 Уп.: *Држава*, са старогрчког превели др Албин Вилхар и др Бранко Павловић, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1983, 372с – 374а.

19 *Ibid.*, 558d, e; 559a:

„ – Потребним жељама називаћемо с правом оне без којих не бисмо могли бити, као и оне које нам, кад их испунимо, доносе користи, зар не? Јер нам је ове две врсте жеља наметнула сама природа. Није ли тако?

- Тако је.

- Онда ћемо за њих с правом рећи да су потребне.

- Тако је.

- Даље. Кад бисмо рекли да су непотребне оне жеље које би неко, ако би се одмалена вежбао, одбио, и које људима, док их имају, не доносе никакве користи у послу, док су неке чак и штетне – зар не бисмо лепо рекли?“

20 *Политика*, превела са старогрчког Љиљана Црепајац, BIGZ PUBLISHING D. P., Београд 2003, 1267а.